

Ali Salahaddin Yiğitoğlu'nun Türkçe Gazellerinde Vahdet-i Vücûd

Waḥdat Al-Wujūd in The Turkish Ghazals of Ali Salahaddin Yiğitoğlu

Mehmet TABAKOĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 06.04.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 09.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2023

Öz: 19. yy.'ın son çeyreğinde İstanbul'da doğan Ali Salahaddin, idadî-i mülkî ve hukuk mektebindeki öğreniminin ardından Maarif Nezaretine bağlı çeşitli kademelerde katiplik yapmıştır. Zengin bir ilim ve kültür ortamında yetişmiş olan Ali Salahaddin, Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. Kimi gazellerini Farsça kaleme kalmıştır. İstanbul'un meşhur bazı liselerinde Arapça, Farsça, Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Daha çok dini ve tasavvufî muhitlerde bulunduğu anlaşılan Ali Salahaddin'in bazı yazıları dönemin saygın dergilerinde yayımlanmıştır. Çeşitli telif ve tercüme eserleri bulunmakla birlikte özellikle İbn Arabî'den yaptığı çevirilerle dikkat çekmektedir. 1925'te *Aşkm Sesi* adlı şiir kitabı basılmış olan Ali Salahaddin'in değişik konularda şiirleri vardır fakat onun en güzel ve güçlü şiirleri dini-tasavvufî konularda yazdıklarıdır. Biz bu makalede Yiğitoğlu'nun Türkçe gazellerinde yoğun bir şekilde işlediği vahdet-i vücud bahislerini belli başlıklar altında tahlil etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ali Salahaddin, Vahdet-i Vücûd, Şiir.

&

Abstract: Ali Salahaddin was born in Istanbul in the last quarter of the 19th century. After studying at the civil high school and law school, he worked as a clerk at various levels of the Ministry of Education. He grew up in a rich scholarly and cultural environment and was fluent in Arabic, Persian and French. He wrote some of his ghazals in Persian. He taught Arabic, Persian, Turkish and Literature in some famous high schools of Istanbul. He was mostly involved in religious and sufi circles. Some of his writings were published in reputable journals of the period. He authored and translated various works and is especially notable for his translations of Ibn al-'Arabî. Ali Salahaddin, who wrote the most beautiful and powerful poems on religious and Sufi subjects, has poems on various subjects and his book of poems titled *Aşkm Sesi* was published in 1925. In this article, we will try to analyse the waḥdat al-wujūd themes that Yiğitoğlu intensively deals with in his Turkish ghazals under certain headings.

Keywords: Sufism, Ali Salahaddin, Waḥdat al-wujūd, Poem.

Atıf/Cite as: Tabakoğlu, Mehmet. "Ali Salahaddin Yiğitoğlu'nun Türkçe Gazellerinde Vahdet-i Vücûd". *Dergiabant* 11/1 (Mayıs 2023), 150-167. doi: 10.33931/dergiabant.1278485

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Tabakoğlu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mehmettabakoglu@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Tasavvufun en güçlü yönlerinden birisi edebiyattır. Tasavvuf edebiyatı, tekke edebiyatı gibi müstakil bir hüviyet taşıyan isimler verilmesinde bu durum bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Tasavvuf ve edebiyat ilişkisini tasavvufun gelişim gösterdiği hicri 2 ve 3. asırlardan itibaren takip edebilmek ve görmek mümkündür. İlk kaynak eserler ağırlıklı olarak nesir türündeyken bu eserlerde bazı konuların açıklanmasında ve örnekler verilmesinde yer yer şiirlerden yararlanıldığı da görülmektedir. Tasavvufî eserlerin içerdiği şiirlerin zaman ilerledikçe daha da çoğaldığı söylenebilir. Bunda tasavvufun geniş bir coğrafyaya yayılması ve konuların zenginleşip genişlemesi etkili olmuştur. Yine tasavvufta şiirin gelişiminin en önemli sebeplerinden biri şiir dilinin sembolizmidir. Yaşanan halleri nesirle ifade edemeyen sufi ister istemez mecazlara, istiarelere yönelmiş ve gitgide güçlenen bir literatür oluşmuştur. Bunun yanında İslamı ve tasavvufî ahlakı geniş halk kitlelerine ulaştırabilme kaygısı veya düşüncesi yine tasavvuf şiirinin gelişiminde önemli katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bunun ilk örneklerini Türkçede Ahmed Yesevî'de görmek mümkündür. Arapçada İbn Fâriz, Farsçada Attar ve Mevlânâ gibi mutasavvıflar yazdıkları müstakil eserlerle, şiiri tasavvufun en önemli ifade araçlarından biri haline getirmişlerdir. İbn Arabî nesirle yazdığı eserlerinde bir divan oluşturacak kadar şiir yazmış, özellikle *Fütûhat*'ta her bölüme şiirle başlamış ve adeta dilin bütün imkanlarını sonuna kadar kullanmaya çalışarak kendinden sonraki tasavvuf düşüncesini ve tasavvuf edebiyatını büyük oranda belirleyici olmuştur. Osmanlı dönemine gelindiğinde edebiyat, tasavvufun duyuş ve düşünüş sistemini iyice benimsemiş, şairler bir dünya, insan, ahlak ve sanat görüşü sunan tasavvufu ve özellikle vahdet-i vücud düşüncesini şiirlerinde çokça işlemişlerdir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yoğun ve verimli bir kültür ve tasavvuf muhitinde yetişmiş münevver ve mütercimlerden olan Ali Salahaddin Yiğitoğlu, İbn Fâriz'ın *Divan*'ını şerh etmiş, İbn Arabî'nin bazı eserlerini tercüme etmiş bir şair olarak yazdığı şiirlerinde ve özellikle gazellerinde yoğun bir şekilde vahdet-i vücud düşüncesini eslâfî gibi işlemeye çalışmıştır. Biz de bu makalede Yiğitoğlu'nun şiirlerinde vücud bahislerini nasıl ele aldığını incelemeye çalışacağız.

2. Ali Salahaddin Yiğitoğlu'nun Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

Ali Salahaddin, 1877 yılında İstanbul'un Sultan Ahmed Semti Nahlbend mahallesinde doğmuştur. Sultan Ahmed Mahalle Mektebinden sonra 1890'da Kadırga Rüşdiyesini bitirmiş, 6 yıl sonra Mekteb-i İdâdî-i Mülkî'den mezun olmuş, iki yıl da Hukuk Mektebine devam etmiştir. Memurluğa Maarif Nezâreti Teftiş ve Muâyene Heyetinde katip olarak mülâzemette bulunarak başlamıştır. 1898'de bu göreve asaleten atanmış, aynı zamanda Bayezid ve Ayasofya Merkez Rüşdiyelerinde yazı (rika) dersleri vermiştir. İlerleyen tarihlerde Mekâtib-i Gayri Müslime ve Ecnebiyye Katipliği, Mekâtib-i Âliye Müsevvidliği, Kütüphaneler Müfettişliği Kalemî Katipliği, Tedrisât-ı Tâliye Birinci Şube Katipliği, Tedrisât-ı Âliye Mümeyyizliği vazifelerinde bulunmuştur. Mümeyyizlikler kapatılınca Bezm-i Âlem (Kız Lisesi) ve Galatasaray Liselerinde Arapça; Kadıköy Erkek Lisesinde Farsça okutmuştur. Bu dersler lise programlarından çıkarılınca Davud Paşa, Üsküdar Orta Mektebi, İstanbul Kız Lisesi, Erkek Muallim Mektebi, Hayriyye ve Pertevniyal liselerinde Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. 1936'da Pertevniyal Lisesinden emekli olmuştur. 31 Aralık 1939'da İstanbul Gurebâ Hastanesinde vefat etmiş ve Merkez Efendi Kabristanına defnedilmiştir.²

Ali Salahaddin'in babası hattat Hüseyin Hüsnü Bey, Maarif Nezâretinde 42 yıl kâtiplik yapmış ve bu nezâretin Teftiş ve Muâyene Heyeti azalığından emekli olmuştur. Ali Salahaddin'in dedesi Hacı Ali,

² Fevziye Abdullah Tansel, "XX. Asır Türk Edebiyatı'nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939)", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 3 (1977), 265-266 ; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, ed. İbrahim Baştuğ (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2002), 4/2093. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (İstanbul, 1941), 2/462. Tansel'in makalesi, Ali Salahaddin'in eserleri ve hayatını içeren çeşitli evraklarla ve bunlar içerisindeki el yazısıyla üç ayrı resmî hal tercemesine dayanmasından ötürü önemlidir. İnal ve Ergun, şairle görüşmüşler ve Yiğitoğlu'nun bizzat kendisinin hayatı hakkında verdiği bilgileri eserlerine almışlardır.

Çankırı'nın Kurşunlu Kazasına bağlı Karacalar köyündendir. 1856'da İstanbul'a gelmiş, Binbir Direk'te Beylik Çadır boyacısı esnafı olarak çalışmaya başlamış, bilahere bu zümrenin kethüdalığına getirilmiştir.³

Ali Salahaddin'in yetişmesinde ilk olarak babasını zikretmek gerekmektedir. Hüseyin Hüsnü Bey, hat ve edebiyat konusunda hiç kuşkusuz oğlu için güzel bir örnek olmuştur. Ali Salahaddin'in okulda dil ve edebiyat gibi derslerin yanında hat derslerinde başarılı olmasından, babasından bu alanda istifade ettiği anlaşılmaktadır. Şairimizin hayatında ve düşünce dünyasında önemli etkiler bıraktığı bilinen diğer kişilerle ilgili de bazı bilgiler vermekte fayda görüyoruz. Bunlardan ilki Meclis-i Maarif azalığından emekli Abdullah Hasib'dir. 1839 yılında Musul'da doğan Abdullah Hasib, soyu Hz. Ömer'e ulaştığı için "Fârûkizâdeler" olarak bilinen Musullu bir ailedendir. Anne tarafından soyu da Hz. Hüseyin'le bağlantılı olması nedeniyle "Fahrizade" sülalesindedir. Bu nedenle Abdullah Hasib Efendi "Zülcenaheyn" lakabıyla meşhur olmuştur. Tahsilini memleketinde özel hocalardan yapmış, Farsça ve Türkçe öğrenmiş, İslâmî ilimlerde uzmanlaşmıştır. Rusûmat ve Adliye Nezâretinde çeşitli kademelerde hizmet etmiştir. 1878 yılında Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın yanında mühürdarlık vazifesi yapmıştır. Bir süre müddeiumumilik görevinde bulunmuş ve bu sırada Namık Kemal'i sorgulayarak onunla basına yansıyan bazı tartışmalar yaşamıştır. 1886 yılında Maârif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye müfettişliğine tayin edilmiştir. 1897 yılında Encümen-i Teftiş ve Muayene reisliğine getirilmiş ve bu görevindeyken sansür yönetimi ve kadro konusunda tafsilatlı bir rapor hazırlamıştır. 1902 yılında Encümen reisliğinden alınarak Meclis-i Maârif Azalığına tayin edilmiş ve buradan 1909 yılında emekli olmuştur. Abdullah Hasib, kendi eserinde verdiği bilgiye göre Kürsü Şeyhliği de yapmıştır. 19 Ocak 1912'de İstanbul'da vefat etmiştir. Abdullah Hasib Efendi'nin İmam Gazali'den yaptığı *Misbâhu'n-Necâh* adlı tercümesi ve *İmrüü'l-Kays Kasîde-i Muallakasının Şerhi* basılmıştır. Bu eserlerinin dışında 10 Haziran 1907 tarihinde tab ve neşri için ruhsatname verilen her biri 1.000'er sayfadan fazla olan "*Er-Riyâzü'l-Hasibiyye Fi Akvâl'l Hükâmâi'l-İslâmiyye*" ve "*Et-Tersi fi Envai'l-Bedi*" isimli iki önemli eseri daha bulunmaktadır. Fakat bu eserler hakkında şu an için bilgi sahibi değiliz. Ali Salahaddin, aynı kurumda çalıştığı Abdullah Hasib'den Arapça, Farsça ve Edebiyat alanında istifade etmiş olmalıdır.⁴

Ali Salahaddin üzerinde etkisi büyük olan diğer bir isim Arapça öğretimine büyük katkılarıyla tanınan Hacı Muhammed/Mehmed Zihni Efendi (1846-1913)'dir. Kendisi Sultâniye'de, Mülkiye'de Arap Edebiyatı, Fıkıh, Kelam gibi dersler vermenin yanında hadis ve tasavvuf alanında da birikim sahibidir. Tetkik-i Müellefât Komisyonu üyeliği, Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliği, Maarif Nezâreti Encümen-i Teftiş ve Muâyene üyeliği ve başkanlığı (1902) görevlerinde bulunmuştur. Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatı şeyhi Necib Efendi'ye intisaplı olan Mehmed Zihni Efendi,⁵ Meclis-i Kebîr-i Maârif üyesi iken 16 Aralık 1913'te İstanbul'da vefat etmiş ve Küplüce Mezarlığına defnedilmiştir.⁶ Ali Salahaddin, vefatı üzerine yazdığı mersiyede şahsiyetine ve ilmine hayranlığını dile getirirken eşsiz bir ilim sahibi olarak tasvir ettiği Zihni

³ Ergun, *Türk Şairleri*, 2/462. Tansel, "XX. Asır Türk Edebiyatı'nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939)", 265.

⁴ Fevziye Abdullah Tansel, XX. Asır Türk Edebiyatının Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salahaddin Yiğitoğlu (1877-1939), 265-267; Nuri Güçtekin - İlyas Karlı, "II. Abdülhamid Dönemi Maarif Bürokratlarından Önemli Bir Sima: Fârûkizade Abdullah Hasib Efendi", *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 72-82; Ali Benli, "Adanalı Hoca Hayret'in Abdullah Hasib'in İmrüülkays Muallaka'sı Tercüme ve Şerhine Dair Eleştirileri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (2022), 1992-1993; Hasibe Ergin, *Abdullah Hasib, İmrüülkays Kaside-i Muallakasının Şerhi (İstanbul 1316) Transkripsiyon İçerik ve Metod Açısından Tahlili* (Trabzon Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 5.

⁵ Hüseyin Vassaf, Zihni Efendi'nin önceleri tasavvufa karşı soğuk bir tavır içerisinde olduğunu, meşahıyı cahil kişiler olarak gördüğünü aktarır. Necib Efendi'ye intisabı ise, Necib Efendi dergahına bağlı bir dostuna misafirliğe gitmesi vesilesiyle başlar. Zihni Efendi, başta dergaha gitmek istemez fakat arkadaşının ısrarıyla kalbinde hazırladığı bir soruyla şeyhi denemek maksadıyla Necib Efendi'nin sohbetine katılır. Necib Efendi'nin sohbet esnasında, Zihni Efendi'nin kalbindeki meseleyi ona bakarak halletmesi üzerine Zihni Efendi kendisini tutamaz ve "Hâzâ nebiyyun!" diye bir sayha atar ve yere kapanıp ağlamaya başlar. Vassaf'ın yorumuna göre bu söz tabi ki "Necib Efendi peygamberdir." manasına gelmez. Ancak bu ifade Şeyh Efendinin, Hz. Muhammed'in sırrına vâris olduğunu tasdik etmekten ibarettir. Yine Vassaf'ın verdiği bilgiye göre Necib Efendi uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş ve divân-ı hümayün kaleminden emekli olmuştur. Necib Efendi ve Zihni Efendi'nin hayatı ve tasavvufî yönleri için bkz. Hüseyin Vassaf Osmanzâde, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 4/95-98.

⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/325-327; Hulusi Kılıç, "Mehmed Zihni Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/542-543.

Efendi'nin ölümüne çok üzüldüğünü ve onun eşsiz bir alim olduğunu dile getirmiştir.⁷ Ali Salahaddin, aralarında yakın bir ilişki olduğu anlaşılan Zihni Efendi'den dil ve edebiyat alanlarında istifade etmiş olmalıdır. Aynı kurumlarda çalışmalarını da Ali Salahaddin'in, Zihni Efendiyle sık görüşmelerine imkan vermiş olmalıdır.

Ali Salahaddin'in kendisinden istifade ettiği diğer bir şahıs Esad Efendi'dir. Tansel, bu kişiyle ilgili olarak makalesinde Kazasker Esad Efendi adını zikretmiş ve bu şahsın Sahaflar Şeyhi diye bilinen Vakanüvis Esad Efendi olduğunu ve Ali Salahaddin'in doğumundan 20 yıl önce vefat ettiğini belirtmiştir. Bu zatın kim olduğu hakkında kesin bilgi veremiyoruz diye de eklemiştir.⁸ Ergun ise Ali Salahaddin'in, Arapça ve Farsçasını ilerletmek amacıyla Meclis-i Maarif azası olan Esad Efendi'den faydalandığı ve ayrıca Hafız Divan'ını baştan sona kadar ondan okuduğu bilgisini vermiştir.⁹ Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi çok çeşitli ve üst düzey devlet görevleri yanında Kazaskerlik ve Maarif Meclisinde de görev yapmıştır.¹⁰ Bunu netleştirdikten sonra Ali Salahaddin'in hocalarından diyebileceğimiz Esad Efendi'nin bize göre Ahmet Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî ve Hüseyin Vassâf gibi zevâtın şeyhi olan Muhammed Esad el-Mevlevî olması kuvvetle muhtemeldir. 1843-1914 yılları arasında yaşamış olan Esad Efendi'nin Farsça öğretmenliği yaptığı ve Fatih Camiinde Mesnevî, Hâfız, Attâr, Gülistan, Levâyih, Molla Cami, Gülşen-i Râz ve Sipeh-sâlâr okuttuğu bilinmektedir.¹¹ Ergun'un verdiği bilgide Esad Efendi'nin Meclis-i Maarif azası olduğu belirtilmişti. Mevlevî Esad Dede'nin Maarif Meclisi üyesi olmadığını biliyoruz. Burada Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi ile isim benzerliğinden mütevellit bir karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kesin olmamakla birlikte Ali Salahaddin'in, Mevlevî Esad Dede'den bazı tasavvufî eserler okumuş olması, metin yorumlama konusunda istifade etmesi imkan dahilindedir.

Ali Salahaddin üzerinde etkisi olduğu anlaşılan diğer bir şahıs Musullu Hafız Osman (1840-1920)'dir. Musikî ve hitabet alanında meşhur olan Hafız Osman da Esad Dede gibi bir Mevlevî'dir ve kendisi Bağdat Mevlevîhanesi postnişini iken vefat etmiştir. Hânende, âyinhan, duâhan ve mevlidhân olarak tanınan Osman Dede kanun çalmayı da biliyordu. Tansel'e göre Salahi'nin şiirlerinde kullandığı musiki terimlerinde Hafız Osman'dan aldığı musiki terbiyesinin etkisi görülmektedir. Hafız Osman, Ali Salahaddin'in Mehâsin-i Ahlak adlı eserine bir takriz yazmıştır. Ali Salahaddin de Hâfız Osman için yazdığı kasidesinde onu musiki, hitabet ve şiir alanlarında eşsiz özelliklere sahip biri olarak tasvir etmiştir.¹²

Tansel, Ali Salahaddin'in Yemenli Şeyh Mehmed San'avî adında birinden daha istifade ettiğini bildiriyor fakat bu şahsın kim olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yine şairin Mülkiye'de okurken, Lavasi adında bir hocadan Fransızca dersi aldığı bilinmektedir. Buraya kadar Ali Salahaddin'in yetişmesinde emeği olan kişiler hakkında verdiğimiz bilgilere dayanarak onun kültür seviyesi yüksek, genellikle kendisi gibi devletin bürokratik işlerini yapan memurlar içerisinde, edebiyat, musiki ve tasavvuf ağırlıklı bir ortamda yetiştiğini söylemek mümkündür. Herhangi bir tarikata intisap edip etmediği ise bilinmemektedir.

2.2. Eserleri

Ali Salahaddin, gençlik yıllarından itibaren hem nazım hem nesir türünde yazmaya başlamış ve onun bazı şiirleri ve nesirleri 1908 yılından itibaren Sırât-ı Müstakîm, Sebîlü'r-Reşâd, Beyânü'l-Hak, Misbâh ve Merâm gibi dergilerde yer almaya başlamıştır. Şiirlerinin bir kısmı *Aşkın Sesi* adıyla 1925'te basılmıştır. İBB Atatürk Kitaplığı Kütüphanesinden OE_TK_01199 numaradaki dijital hali indirilebilen eserin bu nüshasının girişinde Ali Salahaddin, "Osman Beyefendi'ye nâcizâne hediyemdir." yazarak imzalamıştır.

⁷ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, haz. Ayşe Sağlam - Mustafa Yiğitoğlu (İstanbul: DBY Yayınları, 2020), 83-85.

⁸ Tansel, "XX. Asır Türk Edebiyatı'nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939)", 266.

⁹ Ergun, *Türk Şairleri*, 2/463.

¹⁰ Ziya Yılmaz, "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/341-345.

¹¹ Esad Dede hakkında bkz. Osmanzâde, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/402-406.

¹² Tansel, "XX. Asır Türk Edebiyatı'nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939)", 268-269. Hafız Osman için ayrıca bkz. Hasan Aksoy, "Osman Dede Efendi, Musullu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/462-463.

Burada Osman Ergin'in şahsi kütüphanesinin mührü bulunduğu için eserin Osman Ergin'e hediye edildiği anlaşılmaktadır.¹³ Bu eser, iki farklı çalışmayla günümüz harflerine aktarılmıştır. Ayşe Sağlam ve Mustafa Yiğitoğlu tarafından bir giriş yazısıyla Ali Salahaddin'in hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi verilmiş, şiirler tasnif edilip inceleme yazısıyla birlikte yayımlanmıştır. Biz şiirlere atıf yaparken orijinal metinle birlikte bu çalışmayı kullandık. Yine başka bir komisyon tarafında da Yiğitoğlu'nun diğer eserleriyle birlikte bu eser de günümüz harflerine aktarılmıştır.¹⁴ Tansel'in verdiği bilgilere göre *Ravzatü'l-İhlâs* adlı diğer bir şiir kitabı Hz. Muhammed ve soyundan gelenler ile meşhur bazı sufiler hakkında yazdığı şiirlerden oluşmaktadır.¹⁵ Yiğitoğlu'nun nasihatnâme türündeki 1000 öğütten oluşan manzum *Tehzîbü'ş-Şiyem fi-Nazmi'l-Hikem* adlı eseri yazma halindedir.¹⁶ Mensur eserlerinden *Mehâsin-i Ahlak*, 1324/1908'de yayımlanan ilk eseridir. İBB Atatürk Kitaplığı Kütüphanesinden Bel_Osm_K.02020 numaradaki dijital haline ulaşmak mümkündür. Eserin ismi ahlakı güzelleştiren anlamında *Muhâsin-i Ahlak* olarak da okunabilir. Zaten ilk baskıda eserin adı *Muhâsin-i Ahlak* olarak harekelenmiştir.¹⁷ Günümüz harflerine aktarılmıştır.¹⁸ Ali Salahaddin'in Türkçemize kazandırdığı çok değerli eserler bulunmaktadır. Ahmed Meydânî'nin (ö. 518/1124) Arap atasözlerine dair yazdığı *Mecmâu'l-Emsâl* adlı eserin *Nuhbetü'l-Emsâl* adıyla muhtasar tercümesi bunlardan biridir. Konuyla ilgili olarak her atasözünü bir şiirlerle açıklayan Yiğitoğlu'nun bu tercümesi edebî bir telif olarak değerlendirilmeye müsaittir. Eser Muhammet İnce tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır.¹⁹ Ali Salahaddin'in diğer bir eseri İbn Fâriz *Divân*'ın tercümesidir. Yiğitoğlu, Hasan Bûrînî ve Nablûsî'nin, *İbn Fâriz Divân*'ına yaptıkları şerhleri *el-Menhelü'l-Fâ'iz fi Tercümeti Divâni İbni'l-Fâriz* adıyla tercüme etmiştir. Muhammet İnce'nin tespitlerine göre Yiğitoğlu, tercümede bazı yerleri atlamış, bazen de kendisi açıklamalar ekleyerek tasarrufta bulunmuştur. Eser inceleme ve tenkitli metinle birlikte Muhammet İnce tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır.²⁰ Ali Salahaddin'in en çok tercüme yaptığı müellif İbnü'l-Arabî'dir. Ali Salahaddin, İbn Arabî'ye büyük bir hürmet ve hayranlığı duymaktadır ve bunu bir müseddes-i mütekerririnde şöyle dile getirmiştir: “O deryâ-yı füyûzâtındır ancak bahr-ı bî-a'mâk / Senin dâmân-ı irfânın kenâr-ı bahr-ı istiğrâk / Çıkan gülbang-ı vahdetler bütün aks-âver-i nüh tâk / Salâhî de nasıl sâyende olmaz mazhar-ı işrâk / Büyüksün Şeyh-i Ekber'sin nedîm-i bezm-i vuslatsın / Serîr-ârâ-yı irfân ârif-i esrâr-ı vahdetsin.”²¹ 1937 yılında tamamlanan *İnşâu'd-Devâir*, *Ukletü'l-Müsteofiz* ve *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye* tercümeleri günümüz harflerine aktarılmıştır.²² Yiğitoğlu'nun diğer bir tercümesi Bahâeddinzâde'nin vahdet-i vücûd perspektifinden kaleme aldığı

¹³ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi* (İstanbul: Maarif Kütüphanesi, 1341).

¹⁴ Sağlam - Yiğitoğlu, “Aşkın Sesi: İnceleme - Metin”; Ali Salâhaddin Yiğitoğlu, *Aşkın Sesi*, haz. Maruf Toprak vd. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

¹⁵ Bkz. Tansel, 271.

¹⁶ Kütüphane kaydı şu şekildedir: Salah ed-dîn, Tehzîbü'ş-Şiyem fi Nazmi'l-Hikem, Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 1084, 135 vr. Müellif ve eser adı aynı şekilde kaydedilmiş olan 06 Hk 1085 numaradaki eser Ali Salahaddin'in, İbn Arabî'den çevirisini yaptığı *Tedbirât-ı İlâhiyye* adlı eseridir. 1937 yılında biten tercüme günümüz harflerine aktarılmıştır. Bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiyye*, haz. Serhat Gültaş vd., çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

¹⁷ Salâhaddin, *Mehâsin-i Ahlak* (İstanbul: Mihrân, 1324). Tansel, 280.

¹⁸ Ali Salâhaddin Yiğitoğlu, *Mehâsin-i Ahlak*, haz. Maruf Toprak vd. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021).

¹⁹ Meydânî, *Nuhbetü'l-Emsâl Mecmâu'l-Amsâl Tercümesi (İnceleme-Metin)*, haz. Muhammet İnce, çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2022). Müellif nüshası Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 1086 numarada Terceme-i Eş'âr adıyla kayıtlıdır.

²⁰ Ali Salâhaddin Yiğitoğlu, *El-Menhelü'l-Fâiz Fi Tercümeti Divâni İbni'l-Fâriz: İbnü'l-Fâriz Divânı Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Muhammet İnce (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021).

²¹ Şiir, Ali Salahaddin'in kendi el yazısıyla, *İnşâu'd-Devâir*, *Ukletü'l-Müsteofiz* ve *et-Tedbirâtü'l-İlâhiyye* tercümelerinin birlikte bulunduğu Osman Fevzi (Olca) hattıyla yazılan ve İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0671 numarada kayıtlı nüshanın başında bulunmaktadır. Şiirin tamamı Muhammet İnce tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır. Bkz. Yiğitoğlu, *El-Menhelü'l-Fâiz Fi Tercümeti Divâni İbni'l-Fâriz: İbnü'l-Fâriz Divânı Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 31-32. Yiğitoğlu'nun İbn Arabî sevgisini ifade ettiği diğer bir beyti de şöyledir: “Gönülde, dilde Salâhî o şeyh-i ekberimin / Gıdâ-yı can nefahtü kelâmı kalmıştır.” Şiirin tamamı için bkz. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4/2094.

²² Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *İnşâu'd-Devâir*, haz. Fakirullah Yıldız vd., çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020); Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tedbirât-ı İlâhiyye*; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Ukletü'l-Müsteofiz*, haz. Fakirullah Yıldız vd., çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021). Mahmut Erol Kılıç, Yiğitoğlu'nun *Ukletü'l-Müsteofiz* tercümesi için “Pek başarılı olduğu söylenemez.” değerlendirmesinde bulunmuştur. Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2011), 56. Ayrıca *İnşâu'd-Devâir*'le ilgili bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Sümeyye Yurdigül, *İbn Arabî'nin İnşâu'd-Devâir Adlı Risâlesi ve Ali Salahaddin Yiğitoğlu'nun Osmanlıca Tercümesinin Transkripsiyonu* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

Şerhu'l-Esmâ'î'l-Hüsnâ adlı Arapça eseridir. Bahaeddinzâde'nin eseri üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.²³ Yiğitoğlu'nun bu tercümesi de günümüz harflerine aktarılmıştır.²⁴

Yiğitoğlu'nun eserlerine bütün olarak bakıldığında onların dini tasavvufî ağırlıklı olduğu hemen anlaşılmaktadır. İçerikleri açısından değerlendirildiğinde ise vahdet-i vücûd konularının baskın olduğu görülmektedir. Biz burada Yiğitoğlu'nun Türkçe gazellerindeki vahdet meselelerini incelerken önce beyitleri italik olarak yazacak ardından parantez içinde tarafımızdan yapılan sadeleştirmeyi vereceğiz.

3. Vahdet-i Vücûda Dair Düşünceleri

3.1. Bütün Varlıkların ve Güzelliklerin Kaynağı Olarak Vücûd-ı Mutlak ve Hüsn-i Mutlak

Ali Salahaddin Yiğitoğlu'nun vahdet-i vücûdla alakalı Türkçe gazellerinde geçen kavramları ele almadan önce bu konuya dair bazı hususları açıklamakta fayda vardır. Köprülü'nün bu konudaki açıklamaları dikkate şayandır:

"Vahdet-i vücûd düşüncesinde vücûd tektir ve bu da mutlak vücûd olan vücûd-u ilâhîden ibarettir ve ondan başka bir vücûdun varlığına imkan bulunmamaktadır. Vücûd-u mutlak olan Allah aynı zamanda "hayr-ı mutlak" ve "hüsn-ü mutlak"tır. Bunların zıddı adem (hiçlik) ve kubh (çirkinlik). Fakat bunlar asla müstakil olarak var olamazlar. Zira her hakiki vücûd zorunlu olarak mutlak vücûda dahildir. Adem ve çirkinlik, mutlak vücûdun ademî bir suretle ifadesidir. Böyle olunca adem, kubh, şer ancak hususi bir maksat ve geçici bir an için tasavvur edilmiş bir vehim ve hayalden ibarettir. İşte bundan dolayı bunların gerçek varlıkları yoktur. Hem vücûddan hem de ademden hissedar olan yansımaya vücûd-ı mümkün denir ki hadiseler alemi budur. Bazı mutasavvıflar bunu durgun bir göle akseden güneşe benzetir. Yine onlara göre bir aynaya baktığımızda karşıdaki resmin gözbebeğinde nasıl kendimizi görüyorsak, tıpkı bunun gibi sûretullah da adeta göz makamında olan insanda aksetmiştir. İşte bu suretle Cenâb-ı Hak hem kendine hem de insanoğluna tecelli ettiği gibi insan da bu suret ile suretullahı ihtiva etmiş olur. Esasen bizde hakiki mevcudiyetten ne varsa hep Allah'ındır, bizim değildir."²⁵

Salâhî²⁶ Hakk'ın birliğini yâr-ağyar dikotomisi çerçevesinde şöyle ifade etmiştir: "*Hak taaddüd eylemez ağyâr yok bir yâr var.*"²⁷ (Hak (Teâlâ) çoğalmaz, başkaları yok tek bir sevgili vardır.)

Ağyar yabancılar, bîgâneler, zıtlar, muhalifler, eller, başkaları, yar olmayanlar demektir. Mısra çok açık bir şekilde Hak Teâlâ'nın çoğalmaktan münezzehe olduğunu ve aynı zamanda Hak'tan başka bir sevgili olmadığını dile getirmiştir. "*Nazar-ı ârif-i billâhta yoktur ağyâr / Ona her zerrede meşhûd cenâb-ı ma'bûd.*"²⁸ (Allah'ı tanıyan ârifin nazarında başkaları yoktur. / Ona her bir zerrede Hazreti Ma'bûd görünmektedir.) "*Kalb-i pâk-i ârife konmaz gubâr-ı mâsivâ / Meyl-i ednâdır bakılsa hubb-ı dünyâdan garaz.*"²⁹ (Ârifin tertemiz kalbine mâsiva tozu konmaz. / Bakıldığında dünya sevgisinden maksat en aşağı ilgidir.)

Uludağ arifi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Arif bilen, vâkıf, aşına, tanıyan anlayışlı, kavrayışı mükemmel, irfan ve marifet sahibi demektir. Tasavvufta Allah Teâlâ'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimsedir. Müşahede ve temaşadan hasıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da arif denir. Keşf ve

²³ Feyza Gören, *Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Şerhu'l-Esmâ'î'l-Hüsnâ Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme* (Marmara Üniversitesi, 2019).

²⁴ Muhyiddin Mehmed Bahâüddinzâde, *Şerhü'l-Esmâ'î'l-Hüsnâ*, haz. Maruf Toprak vd., çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021).

²⁵ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Alfa, 2020), 169-170.

²⁶ Ali Salahaddin Yiğitoğlu şiirlerinde Salâhî mahlasını kullandığı için biz de makalemizde şairden zaman zaman bu şekilde bahsedeceğiz.

²⁷ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 131.

²⁸ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 133.

²⁹ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 146.

müşahede yoluyla Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olana arif-i billah veya yalnızca arif denir."³⁰

Şairin "*Hak taaddüd eylemez ağyâr yok bir yâr var*" şeklinde ifade ettiği tek bir varlık düşüncesine göre gözle görülemeyecek kadar küçük cisimlerde bile Hak Teâlâ müşahede edilebilmektedir. Bu görüşe ulaşabilen kimse arif-i billâhtır. Ârif O'dan başka bir varlık ve sevgili görmeyendir. Çünkü "*Yârine hayran olan gayra nigâh eyler mi hiç / Hakk'a nâzırdır ser-â-ser revzen-i îcâdımız*."³¹ (Sevgilisine hayran olan başkasına bakar mı hiç / Varlık penceremiz baştanbaşa Hakk'a bakmaktadır.); "*Zıll-ı mevhûm-ı ademdir hep temâsîl-i vücûd / Âlem-i tahkîkte bir yar var ağyâr yok*."³² (Sembolik varlıkların hepsi yokluğun vehmedilen gölgeleridir. / Hakikat âleminde bir sevgili vardır başkası yoktur.) "*Gözü noksan mı görür mazhar-ı Settâr olanın / Gayrı görmez nazarı ârif-i bîdâr olanın*."³³ (Settâr isminin mazharı olanın gözü eksik mi görür? / Gözü açık olan arif ondan başkasını görmez.) Yine Salahî'ye göre arifin nazarında her şey Hak'tır: "*Nazar-ı ârif-i billâhta her şey Hak'tır / Mezheb ü meşrebi yok vâsıl-ı dîdâr olanın*"³⁴ (Allah'ı tanıyan ârifin gözünde her şey Hak'tır. / Hakk'a vuslata erenin mezhep ve meşrebi yoktur.)

Yine bu minvalde şair şöyle demiştir:

"*Hakikatte ne sen varsın ne ben varlık Hudâ'nındır. / Vücûd-ı mutlakı bî-nâm u şân insân olandan sor*."³⁵ (Gerçekte ne sen varsın ne ben, varlık Hudâ'nındır. / Mutlak vücûdu adı/sanı ve şöhreti olmayan insandan sor.) "*Hüsni mutlaktan nişândır ârife her bir çiçek / Dîde-i nâ-dîde-bînindir dil-i rûşen sana*."³⁶ (Ârif için bütün çiçekler, mutlak güzellikten bir işarettir. / Aydınlik gönül, senin gözsüz görebilen gözündür.)

İbn Arabî'ye göre ârif Hakk'ı her şeyde görendir.³⁷ Birinci beyitteki "*bî-nâm u şân insan*" kastedilen ariftir. Adı sanı olmamak, meşhur olmamak burada Allah'ın varlığı karşısında kişinin müstakil bir varlığa sahip olmayışını hatta herhangi bir isimlendirmeye bile konu olmadığını vurgulamaktadır. İkinci beyitte geçen "*Dîde-i nâ-dîde-bîn*" de aynı şekilde gözsüz bir göz demektir. Şair aydınlık bir gönül için gözsüz bir göz tasviri yapmaktadır. Gözsüz göz, kendinden, kendi varlığından geçen, görüntüde hiçbir şeyi kalmayan şekilde anlaşılabilir. Biz bu gözsüz göze, sadece varlıkların suretlerini değil, onları Hak Teâlâ'nın bir işareti olarak gören gönül gözü de diyebiliriz. Nitekim başka bir beyitte Salahî şöyle demiştir: "*Dîde-i nâ-dîde-bîn görmez gubâr-ı mâsivâ / Levha-i hükmi-ez el mir'âtımız mîrsâdımız*."³⁸ (Gözsüz göz masiva tozu görmez. / Baktığımız aynamız ez el hükümünün levhasıdır.) Yani gözsüz gözün özelliği Hak Teâlâ'nın dışındaki varlıkları görmemesidir. Kısaca bu göz masivayı görmeyen bir gözdür. Tabi bu göz kör de değildir. Varlığın ezeldeki halini görebilir. Yine o, görmesi gerekeni, görülmeye layık olanı görür. Bu manada Salahî, Hakk'ın dışında hiçbir şey görmediğini ve bilmediğini şu beytinde veciz bir şekilde ifade etmiştir: "*Ayn-ı mutlaktan nişândır her taayyün ârife / Hak-perestim gayrı görmem, masiva bilmem nedir*"³⁹ (Ârif için her taayyün, mutlak zattan bir işarettir. / Hakk'a tapanım, başkasını görmem, masiva nedir bilmem!)

Aydınlık gönül, bütün varlıkları, "kendinde varlık" olarak değil ya da "güzelliği kendinden menkul" olarak değil, Hak Teâlâ'nın güzelliğinin bir yansıması olarak görebilen kalptir. Diğer bir gazelinde Salahî aynı düşüncüyü şu şekilde ifade etmiştir: "*Safha-i hüsn-i ezeldir ârife her bir çiçek / Sûretin elbette bir ma'nâ-yı müstesnâsı var*."⁴⁰ (Ârif için her bir çiçek ezeli güzelliğin bir sayfasıdır. / Her varlığın mutlaka kendine mahsus bir manası vardır.) Tasavvuf edebiyatında bu minvalde çok fazla beyit bulunmakla birlikte birkaç örnek burada zikredilebilir. Niyâzî-i Mısırî: "*Biz ne elfâzız ne sûret cümle ma'nâ olmuşuz*.", Necâtî:

³⁰ Süleyman Uludağ, "Arif", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 44.

³¹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 146.

³² Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 147.

³³ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 148.

³⁴ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 148.

³⁵ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 141.

³⁶ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 127.

³⁷ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Alfa, 2017), 211.

³⁸ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 145.

³⁹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 139.

⁴⁰ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 136.

"Ârif ol her safha-i gülde cemâl-i yarî gör"⁴¹, Recâizâde Mahmud Ekrem: "Bir kitabullâh-ı a'zamdır serâser kâinât / Hangi harfi yoklasan manası hep Allah çıkar.", Ziya Paşa: "Bu kâr-gâh-ı sun' acep dershanedir / Her nakş bir kitab-ı ledünden nişânedir" derken hep aynı birlik ve güzellik düşüncesini işlemişlerdir. Salâhî'ye göre varlık alemini bu şekilde göremeyen bir göz ise her gördüğünü: "Âlemi dârü'l-sanem görmek Salâhî pek kolay" (Salâhî, alemi bir puthane görmek çok kolaydır.) şeklinde yorumlayacaktır. Fakat makbul bakış açısı şöyle olmalıdır: "Bütleri bir Ka'be görmek veh-i müstahsen sana."⁴² (Senin için en güzel yöntem, putları bir Ka'be görmektir.)

Buna göre vücudun birliği noktasından aleme bakmayan biri için bütün varlıklar, bakanın gözünde sonsuz bir saygı ve sevgi putu haline gelebilir. Yani her bir varlığın kendinde varlık olduğu ve varlığını kendi kendine devam ettirebildiği vehmi neticesinde alem, başlı başına bir varlık ve güzelliği kendindenmiş ve kendine aitmiş gibi vehimlere yol açabilir. Nitekim muhakkik sufilere göre masivaya ait varlık vehmi, şirkdir ve şirk Kur'an'ın ifadesiyle pisliktir, çirkinliktir. Güzel olan ise aleme, Kabe ile sembolize edilen tevhid noktasından bakmak, bütün varlıkları tek bir varlığı hatırlatan semboller, işaretler ve emareler olarak görebilmektir. Şu beyitlerinde Salâhî yine benzer hisleri ifade etmiştir: "Jâlenin her bir huyûtu râz-ı "vescüd vakterib"⁴³ (Jâlenin her bir hattı "Secde et ve yaklaş!" sırrıdır.) "O gül varaklarının sine-i rakîkinde / Kemâl-i sun-ı Hudâ'dan eser, nişân ararım."⁴⁴ (O gül yapraklarının ince kalplerinde / Allah'ın sanatının mükemmelliğinden eser ve iz ararım.) "Haftî celî bütün âsâr hüsn-i mutlakdır / O hüsn-i mutlakı her yerde ân-be-ân ararım."⁴⁵ (Gizli açık bütün eserler mutlak güzelliğidir / O mutlak güzelliği her an her yerde ararım.). Konuyla ilgili benzer bir ifade de Ali Salâhaddin'in çevirisini yaptığı *Esmâu'l-Hüsnâ* şerhinde Bahâeddinzâde'ye aittir: "Mevsim-i rebî', cemâliyle kesb-i hadâret etmiş ve rengârenk çiçeklerin yüzü yine o hüsn-i mutlak sayesinde görülmüştür."⁴⁶ Yani ilkbahar mevsimi yeşil rengini Hak Teâlâ'nın cemâlinden kazanmış ve yine rengârenk çiçekler, Hak Teâlâ'nın mutlak güzelliğini göstermektedirler.

"Feyz-i kudretle bezenmiş câ-be-câ semt-i çemen / Sanki dest-i kudretin bir hulle-i hadrâsı var."⁴⁷ (Yeşillikler yer yer kudretin feyziyle süslenmiştir. / Sanki Cenâb-ı Hakk'ın kudret elinin yeşil bir elbisesi var.)

Feyz, alemin tek kaynak olan Allah'tan sürekli, derece derece ve başka bir varlığı meydana getirme hassasını taşıyacak biçimde zuhur ve sudûru, zât-ı ilâhîden her seviyedeki varlığa kadar yukarıdan aşağıya doğru inen ve âlemin bütününde gerçekleşen sürekli oluş, yaratılış ve yenilenmedir. Kelimenin Arapça'daki asıl anlamı suyun taşıp akmasıdır. Yukarıdaki mânâ, yaratılışın bir nehir gibi durmadan coşup akması tasavvurundan doğmuştur.⁴⁸

Semt-i çemen, dünyadaki yeşil alanlar demek olup şaire göre buralar Hakk'ın kudretinin tecellileridir, yansımalarıdır. Adeta Hakk'ın kudret elinin yeşil bir giysiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Yani Hak Teâlâ'nın kudreti âleme yeşil bir elbise giydirmiştir. Onun gücünün tecellileri, alemin renkleri şeklinde kendisini göstermektedir.

Âleme bu şekilde varlığın birliği, mutlak varlık ve mutlak güzellik noktasından bakınca ulaşılan nokta aşk olmaktadır. Diğer bir ifadeyle insanı "hüsn-i mutlak"a götürecek olan aşktır.

3.2. Vahdet-i Vücûd Düşüncesinin Semeresi: Aşk

Mutlak güzellik beraberinde mutlak aşkı getirir. Her şeyin kaynağı Hak Teâlâ olduğu gibi aşkın kaynağı da tasavvufta Hak Teâlâ'dır. Varlığa aşkın birliği noktasından bakabilene her zerrede her an aşkın parıltıları görülür. Salâhî'nin bu konudaki beyitleri şöyledir: "Gösterir her zerrede âsârını dîdâr-ı aşk / Dîde-i

⁴¹ Kaplan Üstüner, *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2014), 100.

⁴² Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 127.

⁴³ Alak, 96/19. Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 148.

⁴⁴ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 154.

⁴⁵ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 155.

⁴⁶ Bahâüddinzâde, *Şerhü'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, 23.

⁴⁷ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 136.

⁴⁸ *Kubbealtı Lugati*, "Feyiz" (Erişim 05 Nisan 2023).

*Hak-bîne her dem müncelî envâr-ı aşk.*⁴⁹ (Aşkın yüzü/Hakk'ın tecellisi her zerrede eserlerini gösterir / Hakk'ı gören göz, her an aşkın nurlarıyla parlar.) "*Âşık-ı Mevlâ isen Mevlâ da âşıktır sana / Âşıkı ma'sûktan fark eylemez vahdet-serâ*"⁵⁰ (Sen Mevlâ'ya aşıkısan Mevlâ da sana âşıktır. / Birlik şarkısını söyleyen kişi, aşığı maşuktan ayırmaz.)

Vahdet-i vücûda göre aşk, metafizik ve kozmik bir ilke olarak Hak Teâlâ'nın bilinmeye duyduğu sevgiyle alemi var etmesidir. Bu aşk Hakk'ın kendisinde kendisine duyduğu aşk olarak düşünülmesi için aşık, maşuk ve aşk arasında bir ayırım yapılamamaktadır. İnsanın Hak Teâlâ'ya duyduğu aşk, karşılıksız değildir. Hadis-i kudsîde buyurulduğu üzere Allah'a bir karış yaklaşıp Allah'ın bir zira, bir zira yaklaşıp bir kulaç, yürüyerek gelene koşarak gideceği müjdesi, Allah'ın kuluna mukabelesinin ziyadesiyle olduğunu anlatan umut verici bir vaattir. Vahdet gözüyle bakıldığında Hak Teâlâ ile insan arasına bir mesafe konulamaz. Nihai amaç zaten ilahi kurbiyettir ve bunun yöntemi de vahdet zevkine mahsus aşktır. Muvahhid, aşık ve maşuku birbirinden ayıramaz. Neticede "Biz sevdik aşık olduk, sevildik maşuk olduk" der. Salahî'nin deyişiyle: "*Ey harîm-i lâ-mekânın âşıkı / Bârgâh-ı kurb-ı ednâ senin.*"⁵¹ Buradaki "harîm" yabancılar yasak olan mukaddes yer anlamındadır. "Lâ-mekân" mekansızlık demek olup Hak Teâlâ'nın mekandan münezzehe oluşunu ifade ederken aynı zamanda aşık olunan bir Tanrı tasavvuru kabul edilir. Burada Tanrı hakkında hem öyledir hem de öyle değildir paradoksu kendisini göstermektedir. Aynı beyitte Hak Teâlâ hem mekandan münezzehe oluşla tenzih edilmiş hem de Hakk'ın uzaklığı ve yakınlığı, mekansızlığı ve mekansızın yakınlığı birlikte zikredilmiştir. Salahî'nin benzer bir beyti de şöyledir: "*Murg-ı lâhûtî-nevâyız âlem-i itlakta / Bârgâh-ı kurb-ı ev ednâ harîm-i lânemiz.*"⁵² Birinci mısradaki şair kendisini mutlaklık aleminde ilâhî sesin bir kuşuna benzetmiştir. İkinci mısradaki Farsça bâr ve gâh kelimelerinden oluşan bârgâh sözlükte "izinle girilen yer" demektir. Terim olarak "sultanın oturduğu saray" anlamında olup aynı mânada dergâh kelimesi de kullanılmıştır.⁵³ Buradaki "Kurb-ı ev ednâ", Necm sûresi 9. ayete bir telmihtir. "Öyle ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu." ayetini mutasavvıflar Hak Teâlâ ile Hz. Peygamber'in miracdaki yakınlığı olarak yorumlamışlardır. Bârgâh kelimesiyle birlikte bu mısra, Hakk'a yakınlık dergâhı, herkese açık olmayan yuvamız gibi anlaşılmaya müsaittir. Şimdi aşkın neticesi olarak beraberlik, yakınlık konusuna yani "vahdet-i vücûd"la eşanlamli sayılan ilahi maiyyetle ilgili bazı beyitlerin tahliline geçelim.

3.3 İlahi Maiyyet (Yakınlık) Karşısında İnsanın Durumu

Yiğitoğlu'nun *Aşkın Sesi* adlı şiir kitabındaki gazeliyat kısmının ilk şiiri şu beyitle başlar:

*"Hem-nişînin Hak olunca nâr olur gülşen sana / Hak'tan ayrıldıkça gülşen âteş-i külhân sana."*⁵⁴ (Hak ile beraber olunca, ateş sana bir gül bahçesi olur. / Hak'tan uzaklaştıkça gül bahçesi senin için külhan ateşi haline gelir.)

Birinci gazelin bu ilk beytinde şair Hak Teâlâ'ya yakınlığı, beraber oturup kalkmak anlamındaki "hem-nişîn" kelimesiyle ifade etmiştir. Bilindiği gibi yukarıda da değinildiği üzere vahdet-i vücûdda ilahi maiyyet konusu yani Hak Teâlâ'nın aleme ve insana yakınlığı, insanla birlikteliği temel bir meseledir. Hatta vahdet-i vücûd, maiyyet-i ilâhiyye olarak da isimlendirilir. "Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir."⁵⁵ ayetini sufiler ilahi maiyyete delil olarak almışlardır. Yunus fassında İbn Arabî şöyle demiştir: "Allah, kendisini zikredenle oturur, gafille oturmaz."⁵⁶ Muhammed fassında namazı karşılıklı bir konuşma ve zikir olarak yorumlayan İbn Arabî'ye göre Hakk'ı zikreden kimse Hak'la oturmuş, Hak da onunla oturmuştur. İbn Arabî bu yorumunu, "Ben, beni zikredenle otururum." kudsî hadisinden hareketle yapmıştır.⁵⁷ Kayserî'nin yorumuna göre burada insan, zikretme eylemiyle Allah'ın kendi

⁴⁹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 147.

⁵⁰ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 128.

⁵¹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 150.

⁵² Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 142.

⁵³ DİA, "Bârgâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/70.

⁵⁴ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 127.

⁵⁵ El-Hadîd, 57/4.

⁵⁶ Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 183.

⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 245.

yanında oturmasını sağlayacak kadar şerefli bir varlıktır ve her insan bunu tecrübe etme ve öğrenme imkanına sahiptir.⁵⁸ Diğer taraftan Salâhî, Hakk'a bu denli yakın olan kişi için ateşin gül bahçesine döndüğünü, Hak'tan uzaklaşan kimseye ise gül bahçesinin bir külhan ateşi gibi olduğunu ifade etmiştir. Şair, beyitte adını zikretmese bile ateşin bir gül bahçesi haline gelmesinden hareketle bize Hz. İbrahim'i hatırlatmaktadır. Başka beyitlerinde de Salâhî benzer düşünceleri şu şekilde dile getirmiştir: "*Ey Salâhî nâr u nûru bir bilir vahdet-perest / Her Halîlî-meşrebe âteş, olur bir lâlezâr.*"⁵⁹ (Ey Salâhî, birliğe tapan, cenneti ve cehennemi aynı bilir. / Her Hz. İbrahim tabiatındakine, ateş bir lale bahçesi olur.) "*Kendi nefsendir sana Nemrûd olan / Âteşi gülşen bilen pervâneyiz.*"⁶⁰ (Sana Nemrud olan kendi nefsendir. / Ateşi gülbahçesi bilen pervaneyiz.)

Yukarıda *Fusus*'tan yaptığımız naklin devamında İbn Arabî de konuyu Hz. İbrahim'e getirmiş ve onun için ateşin serinlik ve esenlik verici olduğunu hatırlatmıştır.⁶¹ Yine ilahi yakınlıkla ilgili Salâhî'nin şu beyitlerini de kaydetmek gerekir: "*Hak seninle beraber oldukça / Bu'd u hicrân senin makâmındır. / Sen berâber olunca Rabbinle / Kurb u vuslat makâm-ı tâmindir.*"⁶² (Hak seninle beraber oldukça / Uzaklık ve ayrılık senin makamındır. Sen beraber olunca Rabbinle / Yakınlık ve kavuşma senin makamındır.) *Cânân beni görsün de nasıl ben onu görmem / Cânân bana cândan da yakın var mı mezâhim!*"⁶³ (Sevgili beni görsün de beni onu nasıl görmem? / Sevgili bana candan da yakın, (o halde hiç) sıkıntı yok.)

Salâhî'nin bu minvalde üzerinde duracağımız diğer bir beyti de şöyledir:

"*Feyz-i mutlak sende pinhândır kesâfet varlığın / İsm-i zâhir bâtını görmek için revzen sana.*"⁶⁴ (Mutlak feyiz, sende varlığının kesafetinden (cismaniyetin yoğunluğundan) dolayı gizlidir. / Hak Teâlâ'nın ez-Zâhir ismi, bâtını görmek için sana bir penceredir.)

Tasavvufta "Allah sürekli bağış ve lütuf sahibidir; her çeşit iyilik ve nimet O'ndan taşır gelir ve bu taşmaya feyiz veya feyezân denir. Cömertliğin mükemmel örneğini teşkil etmesi sebebiyle O'na "mebdeü'l-feyz" ve "feyyâz" ismi de verilir."⁶⁵ Bu beyitte vahdet-i vücûdun en önemli kavramlarından biri olan mutlak feyzin, insanda cismaniyetin bulanıklığından dolayı gizleneceği fakat Allah'ın zâhir isminin, bâtını görmek için bir pencere olduğu ifade edilmiştir. Dış, bir şeyin görünen tarafı anlamına gelen zâhir aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biri olup tasavvufta, tecellî eden Hakk anlamındadır. Zâhir olan Hakk'ın vücûdudur. "*Görünen cümle eşyâdan Hudâ'dır / Sakın sanma onu senden cüdâdır.*"⁶⁶ diyen Es'ad Dede'nin bu beytinde de ifade bulduğu üzere Hak Teâlâ zâhir ismiyle bütün varlıklarda görünendir. İnsan bu bakış açısına göre Hakk'ın kendisinden ayrı ve uzak olduğunu zannetmemelidir.

Tekrar Salâhî'nin beytine dönecek olursak bütün varlıklarda zâhir olan Hak Teâlâ'nın gizliliğinin nedeni insanın varlığının kesafetidir yani arı duru olmamasıdır. Vücûd mertebeleri açısından bu dünya bir kesafet alanı olarak kabul edilir ve letafete ulaşmak bir gaye olarak görülür.⁶⁷ Zâhir penceresinden bâtını görebilmek için kesafetten arınmış gözler ve gönül gereklidir. Bu da tasavvufun seyrü sülûk denilen özel yöntemini gerekli kılmaktadır. Yani varlığın kesafetinden, yoğunluğundan, cismaniyetin fazlalığından kurtulmanın yolu kısaca ifade etmek gerekirse nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesidir. Diğer bir gazelinde Salâhî bu konuda şöyle demiştir: "*Mâni'-i rü'yet olan perdeyi at çeşminden / Sana da Hak mütecellî ola bir sûret*

⁵⁸ Davud Kayserî, *Şerh-i Fusûsü'l-Hikem*, aktaran Ekrem Demirli, *Fusûsü'l-Hikem Şerhi (Fusûsü'l-Hikem Tercümesi İçinde)* (İstanbul: Alfa, 2017), 468.

⁵⁹ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 141.

⁶⁰ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 145.

⁶¹ İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, 184.

⁶² Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 139.

⁶³ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 153.

⁶⁴ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 127.

⁶⁵ Selçuk Eryadın, "Feyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/514.

⁶⁶ Nesrin Yılmaz, "Mehmed Es'ad Dede ve Beyân-ı Vahdet (Tevhidnâme) İsimli Manzumesi", *Edebi Eleştiri Dergisi* 6/2 (Ekim 2022), 86, 89.

⁶⁷ Ahmed Avni Konuk bu konuda şöyle demiştir: "Cenâb-ı Şeyh (r.a.) [İbn Arabî] hazretlerinin murâd-ı âlîleri, Hakk-ı Latîf ile âlem-i keşif arasındaki irtibatı beyândan ibârettir.". Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eryadın (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 1/144.

ile"⁶⁸ (Görmeye engel olan perdeyi gözünden kaldır. / Hak Teâlâ da sana bir sûrette tecelli etmiş olsun.) Yani yalnızca gözlerinden perde kalkanlar Hak Teâlâ'nın tecellilerini görebilirler. Niyâzî-i Mısrî de: "*İşit Niyâzî'nin sözün bir nesne örtmez Hak yüzün / Hak'tan ayan bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş.*" derken aynı düşünceyi işlemiştir. Hak Teâlâ'yı her yerde arayıp bulmak ve görebilmek bir gönül işidir:

"Vâdi-i Eymen diye Sînâ'yı tahdîd eyleme / Gönlünü tûr eyle her yer Vâdi-i Eymen sana."⁶⁹ (Eymen Vâdisi'ni sadece Sînâ ile sınırlandırma! / Gönlünü Tûr eylesen sana her yer Eymen Vâdisi'dir.)

"Vâdi-i Eymen, Arapça sağıdaki vâdi demektir. Tasavvufta kalbin, ilâhî tecellîyi kabul edecek şekilde arındırılmasıdır. Mutlak vahdet manasınadır ki bundan "İnnî enallah (Ben Allah'ım!)" hitabı gelir. Vâdî, peygamber, âlim ve velilerin kalpleridir. Tûr'dan yani feyz kaynağından fıskıran marifet suları ve mükâşefe halleri, bu vâdilerde akar. Hz. Musa nasıl o vadiden ilahi hitaba muhatap olduysa nefsinin arındırılanlar da birtakım ilâhî tecellîlere mazhar olurlar."⁷⁰

Beyitte geçen Tur Dağı Eymen Vadisi ve Hz. Musa'nın Allah Teâlâ'yı görmek istemesi üzerine Allah Teâlâ'nın dağa tecelli etmesi Kur'an'da anlatılmıştır.⁷¹ Şaire göre ayetlerde anlatılan olayların geçtiği Eymen Vadisi, Tûr Dağı ile sınırlanmamalıdır. Diğer bir deyişle Allah Teâlâ, Hz. Musa ve dağ arasında meydana gelen tecelli ve karşılıklı konuşmanın, her yerde ve her zaman, peygamber olmayan kişilerde de gerçekleşebilme imkanı bulunmaktadır. Bunun yolu da ilk olarak bu tecelli ve mükâlemenin sadece Sina dağındaki Eymen Vadisinde gerçekleşen tikel bir olay olmadığını kabul etmektir. Daha sonra gönül Hakk'ın tecelli edeceği Tûr dağı haline getirilmelidir. Başka bir gazelinde Salahî bunu şöyle ifade etmiştir: "*Sîne-i şevk-i ezeldir Tûr-i Sînâ'dan garaz / Cüst-cû-yı yârdır aşk-ı Mûsâ'dan garaz.*"⁷² (Sînâ dağından maksat kalbin ezeli coşkunuğudur. / Musa'nın aşkıdan maksat sevgiliyi aramaktır.) Yine şair: "*Na'ra-i 'innî enallah'ın Salâhî aşığı / Sîne-i Sînâ-fürûzum intifâ bilmem nedir?*"⁷³ (Salâhî, "Ben Allah'ım!" nidasının aşığıdır. / Sînâ'nın yanan kalbiyim, sönme nedir bilmem.) beytinde Hak Teâlâ'nın Kur'an'da geçen "Ben Allah'ım"⁷⁴ nidâsına olan aşkı ve Sînâ dağının mazhar olduğu ateşin, gönül dağında hiç sönmediğini ifade etmiştir.

Diğer bir yönden insanın maddi yapısına benzetilen tûr, ancak Allah'ın tecellisi ile yok olur. Bunun için, kendi varlığını yok etmek gerekir. Tasavvuf şiiirinde bu konu sıkça işlenmiştir. Örneğin Akşemseddin: "*Mûsâ-yı câna tecellî nûrunu erzânî kıl / Gam değildir kûh-ı nefsim ger ola zîr ü zeber.*"⁷⁵, Aşkî: "*Varlığım Musa sıfat mahv eyle tâ kim gûşına / İrişir 'İnnî Enellâh' nidâsı Tûr'dan*"⁷⁶, Niyazi Mısrî: "*Erişdi marifet nûru gönül oldu Hakk'ın Tûr'u / Niyazi duydu çün sırrı gümân gitdi ayân içre.*"⁷⁷ demiştir. Yine Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın benzer bir beyti de şöyledir: "*İstesen didâr-ı dildârı nazar kıl gönlüne / Hz. Musa gibi can u dil Tûr olur.*"⁷⁸ Tasavvufta insanın kendinde bir varlık görmesi Hakk'ı tanımanın önündeki en büyük engeldir. Salahî bunu şöyle ifade etmiştir:

"Hod-nümâyiden tecerrüd etmedikçe şübhesiz / Dûş-ı isti'dânın pîrâheni âhen sana."⁷⁹ (Şüphesiz ki kendini görmekten soyutlanmadıkça / İstidad omuzlarındaki gömlek senin zincirindir.)

Yani Salâhî'ye göre kişi kendini görmekten, göstermekten ve kendi varlığından uzaklaşmış soyutlanmadıkça Hak Teâlâ'yı tanımaya engel olan, demirden zincirden bir gömlek, Hakk'ı tanıma

⁶⁸ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 159.

⁶⁹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 127. Edirneli Kâmî'nin benzer bir beytini burada zikredelim: "*Düşenler 'aşkuña vâdî-i eyman Tûr bulmuşlar / Görüp ol âteşin ruhsârı nârî nûr bulmuşlar.*" Edirneli Kâmî, *Kâmî Divânı*, haz. Gülgün Erişen Yazıcı (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 202.

⁷⁰ Ethem Cebecioğlu, "Vâdi-i Eymen", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 681.

⁷¹ el-A'raf, 7/143.

⁷² Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 146.

⁷³ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 139.

⁷⁴ el-Kasas, 28/88.

⁷⁵ Kemal Eraslan, "Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 32/1984 (1987), 40.

⁷⁶ Cemal Kurnaz, "Gönül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/152; Ethem Cebecioğlu, "Tûr", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 664; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 461.

⁷⁷ Niyâzî-i Mısrî, *Divân-ı İlahiyât (Seçmeler)*, haz. Mustafa Tatçı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 520.

⁷⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, haz. Cengiz Zengin - Oğuzhan Cengiz (İstanbul: Bilge Oğuz, 2016), 451.

⁷⁹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 127.

istidadının omuzlarında durur, kısaca Hakk'ı tanımaya engel olur. Şair aynı düşünceyi şu beyitlerde de ifade etmiştir: "Seni mehcûr eden ilâhından / Benliğin, varlığın, o nâmındır."⁸⁰ (Seni ilahından ayrı düşüren / Benliğin, varlığın ve o adındır.) "Sen varlık ile fahr ediyorsan neme lazım / Ben varlığımı var eden Allâh'ıma verdim."⁸¹ (Sen varlıkla övünüyorsan neme lazım / Ben varlığımı var eden Allah'ıma verdim.) "Hakk'ı kendinde ara çık aradan ey hod-bîn / Perdedir rü'yet-i dîdâra şu iklim-i vücûd."⁸² (Ey kendini beğenmiş! Hakk'ı kendinde ara çık aradan / Şu vücud iklimi, sevgilinin yüzünü görmeye engeldir.). Hâfız'ın benzer bir beytini de burada zikredelim: "Meydân-ı âşık u ma'şûkta yoktur asla fark / Yolun hicâbî vücûdudur ortadan kaldır." Üftâde de şöyle demiştir: "Ehl-i irfân dediler: Sen çıkmayınca aradan / Bilemezsin kimdir kendüyi pinhân eyleyen."⁸³

Yukarıdaki beyitlerde geçen ve sadece kendini gören ve düşünen mağrur, kibirli ve bencil gibi manalara gelen hod-bînlik, kişinin kendinden başkasını düşünmesine ve görmesine engel olduğu gibi⁸⁴ Hak Teâlâ'yı müşahedesine de engeldir. O halde kişinin kendisi hem Hakk'ı arayıp bulabileceği bir imkan alanı iken hem de Hakk'a bir perde olabilmektedir. O halde yapılması gereken rabbi ile arasındaki bu kendini müstakil bir varlık olarak görme engelini ortadan kaldırmak yani şairin ifadesiyle aradan çıkmaktır. "Sen çıkınca aradan, kalır seni yaradan." manası tahakkuk etmelidir. Salâhî bunu farklı beyitlerinde tekraren şöyle ifade etmiştir: "Gözümün nûru bırak varlığı, sen çık aradan / Kalıversin yaradan mazhar-ı abdiyyet ile".⁸⁵

Esasında insanın varlığından geçmesinin manası Hak Teâlâ'yı arama serüveninde kişinin ahlakî olarak yücelme müceddesidir. Hod-binlik bu mücadelede baş düşmanlardan biridir. Yukarıdaki beytin ikinci mısraındaki "dîdâr" kelimesi yüz, çehre demek olup, "rü'yet-i dîdâr" ilahi güzelliği temâşa, Allah'ın tecellisi anlamındadır. Şu halde insan, kendisini müstakil bir varlık olarak vehmetme durumundan kurtulabilirse ancak o zaman Hakk'ın tecellilerini görebilir. Diğer türlü kendisini müstakil bir varlık olarak kabul etmek, Hakk'ı müşahedeye ve ahlakî yücelmeye engel olan perdedir.

Hodbinlik gibi ilahi aşkın önündeki engellerden biri de hevâdır:

"Vâdi-i aşka girilmez ser ü cân kaydıyla / Ser ü cân kaydı hevâ, silsile-i her mevcûd."⁸⁶ (Aşkın vadisine can-baş endişesiyle girilmez. / Can-baş endişesi hevâdır, her mevcûdun zinciridir.) "Cânımı vermiş isen cânânına / Bilmiş ol dünya senin ukbâ senin."⁸⁷ (Canını sevgiline verdiysen / Bilmiş ol ki dünya da ahiret de senindir.)

Aşkın vadisine girmek için insan, varlığından geçmeli yani şairin vurguladığı üzere kişiyi Hak'tan uzaklaştıran hevâsından kurtulmalıdır. Kur'an'da hevâ, kişinin ilah edinebileceği kadar dikkat edilmesi gereken özelliğiyle nitelenmiştir.⁸⁸ Yani, kişi kendi kendisinin ilahı olabilir. Bundan dolayı varlık vehmini sufiler, en büyük günah olarak görürler.

İnsanın kendi varlığından geçmesi, kendinden soyutlanması, aradan çıkması gibi ifadeler tasavvufta fenâ hali olarak bilinmektedir. Fenâ halini yaşayan bir sufinin gözünde nesnelere silinmiştir. Fakat bu durum bir hiçlik ve mutlak manada bir yok oluş değildir. İslam tasavvufunda kul hiç olmaz, hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer, bunun adı da bekâdır. Yani kul, insan olarak özellikle kendini beğenmişlik, hevâ gibi kötü huy ve sıfatlarını terk eder ve netice olarak kulun niyetleri, davranışları ahlakî planda düzelme gösterir.⁸⁹ Bunun yolu yöntemi de seyrü sülûktür. Salâhî şöyle demiştir:

⁸⁰ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 140.

⁸¹ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 152.

⁸² Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 133.

⁸³ Mustafa Tahralı, "Fusûsu'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi II* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 2/15.

⁸⁴ Neyin nasıl görülmesi gerektiğine dair şair vahdet neşvesini şöyle ifade etmiştir: "Görmeyiz bir şey'i nâ-çiz ü hakir / Katreyi umman bilen ferzâneviz." Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 145.

⁸⁵ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 159.

⁸⁶ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 133.

⁸⁷ Ali Salâhaddin, *Aşkım Sesi*, 2020, 150.

⁸⁸ el-Furkan, 25/43.

⁸⁹ Bkz. Cebecioğlu, "Fenâ", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 208-209.

"Perde-i nâmûsa girmez ey Salâhî berk-i aşk / Seyr-i fillâh aleminde yok nikâb-ı ihtifâ"⁹⁰ (Ey Salâhî! Aşkın şimşegi nâmus perdesine girmez / Allah'ta seyr âleminde ise gizlilik örtüsü yoktur.) "Seni maksûda eyleyen îsâl / Seyr-i fillâhta devâmındır."⁹¹ (Seni maksûduna ulaştırın / Allah'ta seyre devâmındır.)

İlk mısradaki berk, sâlike ilk olarak görünen ve onu seyr fillâh etmesi için Mevlâ'ya yakınlık makamına davet eden parlak ışıltılar demektir. Berk-i aşk, aşkın nurları olarak düşünülebilir. Namus iffet, ırz, kanun ve hüküm gibi manalara sahiptir. Seyr fillah "Allah'ta yolculuk" demek olup tasavvufta dervişin kendi benliğinden ve izâfi varlığından tamamen kurtulup kendisine verilen ilm-i ledün ile gerçekleri perdesiz olarak görmesi mertebesidir. Buna göre Allah'ta yolculuk aleminde, aşkın nurları herhangi bir sınırlama olmaksızın bütün gizlerin örtüsünü kaldırır. Yani gizli saklı bir şey kalmaz, her şey ayan beyan olur. Bu da kolay ve herkesin yapabileceği bir iş değildir:

"Harîm-i kurba nâ-mahrem kalan bî-gânelerdir hep / Sarây-ı lî-maallahı kolay, insâna vermezler."⁹² (Mukaddes yakınlığa erişemeyenler hep yabancıdır / "Lî-maallah" sarayını insana kolay vermezler.)

Peygamberimizin Allah'a olan yakınlığını ifade ettiği: "Benim, Allah ile öyle bir vaktim var ki ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir nebi benimle birlikte o vaktin içine sığar."⁹³ meâlindeki hadis-i şerifinde geçen "lî-ma'allâh" tabirine telmihte bulunan Salâhî, Hakk'a yakınlığı saraya benzetmiş ve bu hale ulaşabilmenin herkes için kolay olmadığını söylemiştir. Şair "lî-maallah" harîmine girebilmek için Allah ehli kimselerin eteğine yapışıp riya ehli kişilerden uzak durmak ve dünya/ahiret kaygısından kurtulmak gerektiğini şöylece ifade etmiştir: "Sarıl dâmân-ı ehlullahı erbâb-ı riyâdan geç / Harîm-i lî-maallâha girip her dü serâdan geç."⁹⁴ (Allah ehli olanların eteğine yapış, riya erbabından uzaklaş / Lî-maallah harîmine girerek iki yerden [dünya ve âhiret endişelerinden] geç). Yine şair, bu "harîm-i lî-maallah"ı herkesin anlayamayacağını ancak Makâm-ı Mustafa'ya varis olan ariflere sorulması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁵

"Uyan ey gâfil uykudan zîrâ / Bu cihân hücre-i menâmındır."⁹⁶ (Uyan ey gâfil uykudan çünkü / Bu dünya uyku odandır.)

Hz. Peygamber: "İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinde uyanırlar."⁹⁷ buyurmuştur. Yine "Ölmeden evvel ölünüz!"⁹⁸ hadisiyle birlikte düşünüldüğünde insanın gafletten uzaklaşması onun uyanmasıdır. Gaflet farkına varmama, habersiz bulunma ve uyanık olmama hâlidir. Kulun Allah'tan habersiz olmasına da denir. Âlemi ve içindekileri, Rabb'in yarattığı ve sıfatlarının ortaya çıktığı bir mekan olarak düşünmeden yaşamını sürdüren, âleme tefekkür nazarı ile yönelmeyen, incelik ve hikmetleri göremeyen kişi gafil olarak adlandırılır. Özetle afakta ve enfüste Rabb'in ayetlerini fark edemeyen kimse gaflettedir. Genç Abdal'ın deyişiyle: "Gaflet uykusunda yatar uyanmaz / Can gözü kapalı gâfilân çoktur."

Vahdet-i vücûd bahislerinde Allah alem ilişkisini anlayışlara yaklaştırmak için çeşitli semboller ve bazı klasik benzetmeler kullanılmaktadır. Ali Salahaddin de bunları beyitlerinde işlemiştir. Biz de bu beyitlerdeki vahdet-kesret, çekirdek-ağaç ve ayna benzetmeleri üzerinde duracağız.

3.4. Vahdet-Kesret, Tohum-Ağaç

Vücud bahislerinin en önemli konularından birisi vahdet-kesret ilişkisidir. Vahdette kesret, kesrette vahdet; birlikte çokluk, çoklukta birlik demektir. Vahdet ehline göre vahdet gerçek, kesret hayaldir. Bir olan varlığın çok görünmesi yalnızca bir görüş, görünüş ve görüntü meselesidir. Gerçek sufi çoklukta birliği, birlikte çokluğu görebilendir.⁹⁹ Salâhî bunu şöyle ifade etmiştir:

⁹⁰ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 129.

⁹¹ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 140.

⁹² Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 137.

⁹³ El-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 204.

⁹⁴ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 132.

⁹⁵ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 141.

⁹⁶ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 139.

⁹⁷ El-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 378.

⁹⁸ El-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 150.

⁹⁹ Uludağ, "Vahdette kesret kesrette vahdet", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 372.

"Neyf-i kesretten garaz isbât-ı vahdettir bütûn / Mündemicdir bir çekirdekte ağaç ser-tâbe-pâ"¹⁰⁰ (Çokluğu inkardan maksat tamamen vahdeti ispattır. / Bir çekirdekte ağaç baştan ayağa mevcuttur.)

Şair birinci mısradaki kesrette vahdeti, ikinci mısradaki vahdette kesreti işlemiştir. Beyte göre vahdet-i vücudcu sufilerin çokluğu inkar gibi görünen sözlerinden maksat, vahdeti ispattır. Vahdet-i vücud metinlerinde sıkça kullanılan tohum ve ağaç benzetmesine burada yer verilirken tohumun da ağacın da hem ayrı ayrı varlıklar olarak kabul edildikleri hem de tohumun içerisinde barındırdığı bilkuvve halindeki ağacı, tohum halindeyken görebilmeye dikkat edilmelidir. Burada tohumun ağaç haline geliş süreci ve gerekli dış şartlar yok sayılsa bile netice değişmemektedir. Tohumda ağaç, ağaçta tohum mevcuttur. Yukarıda geçen beyitte ârif, her çiçekte mutlak güzelliği görüyordu. Diğer bir beyitte katrede umman. Bu beyitte çekirdekte ağacı gördü. Aşağıdaki beyitte insan aynasında mutlak zât görülmektedir. Bütün bu benzetmeler, semboller varlıkların hepsine teşmil edilerek çoklukta birliği, birlikte çokluğu müşahedeyi anlatmaktadır: "Görünen reng-i tefâvüt bütûn âsâr-ı sıfat / Sırr-ı vahdet dediğin anlaşılır kesret ile"¹⁰¹. (Renklerin farklı görünmesi bütünüyle sıfatın eserleridir. / Birliğin gizemi dediğin çoklukla anlaşılır.). Bu beyte göre renklerin farklılıkları ve birbirinden farklı gibi görülen varlıklar, çokluk denilen bu âlem, Hak Teâlâ'nın sıfatlarının eserleridir. Dolayısıyla çokluk inkar edilemezdir ve vahdet sırrı, ancak kesret ile bilinebilir. Şu beytinde de Salâhî benzer bir düşünceyi nazmetmiştir: "İhtilâfât-ı şûûnâta nazar kıldıkça / Nûr-ı vahdet saçılır leyle-i leylâda bile."¹⁰² (İnsan, hadiselerin farklılıklarına baktıkça kapkaranlık gecede bile birliğin nuru saçılmaktadır.) Bu, bütün olaylar, durumlar, kişiler, duygular, düşünceler vs. hepsi için aynıdır. Mehmet Bayraktar'ın ifadesiyle "Varlıklara kendileri olarak bakıldığında alemde çokluk vardır; ancak Bir'e bağlı oldukları düşünüldüğünde sadece Birlik vardır. Dolayısıyla çokluk akli bir kavramdır. Hakikat'te ve Varlık'ta Birlik vardır. Bu da vahdet-i vücûd denen anlayışın esasıdır."¹⁰³

3.5. Vahdet-i Vücudun Metaforik Anlatımı: Ayna Sembolizmi

Ayna tasavvufta Allah-alem ilişkisini açıklamada kullanılan diğer bir benzetmedir. Buna göre:

"Hakk'ın varlığı kâinata nispetle bir ayna mesabesinde olup akledilen ve hissedilen bütün eşya onda görünür olur. Yahut Cenâb-ı Hak zatı itibarıyla değil sıfat ve fiilleri itibarıyla bütün sûret ve şahıslarda mutlak olmaktan çıkmaksızın ve asla değişikliğe ve tebeddüle uğramaksızın tezâhür ve tecellî etmektedir. Bu cihetle eşya (nesnelere) ona ayna olur."¹⁰⁴

Salâhî bu konuda şöyle demiştir:

"Öyle mir'ât-ı mücellâsın ki zât-ı mutlaka / Cilve-pîrâsında her dem nâzenîn-i pür-edâ"¹⁰⁵ (Mutlak zâta öyle parlak bir aynasın ki / Her an cilve ve nazla dolu edadır.) "Yâr için âyineyiz ki seyr eder hep kendini / Sûret-i hayret-nümânın cilve-i refâtıyız."¹⁰⁶ (Sevgili (Hak) için bir aynayız ki hep kendisini seyretmektedir / Hayret şeklinde görünen tecellinin yolcusuyuz.)

Mir'ât Arapça ayna demektir. Tasavvufta yokluk manasında kullanılan ayna benzetmesiyle Allah'ın varlığının yokluk aynasında yansıyarak çokluğun meydana gelişi kastedilir. Mutasavvıflara göre madde, bitki, hayvanlar; insanlar Hakk'ın isim ve sıfatlarını aksettiren aynalardır. Hak en mükemmel şekilde zatı, sıfatları, fiilleri ve isimleriyle insân-ı kâmilde ve Hz. Peygamber'de tecelli etmiştir. Bütün eşya kabiliyet, imkan ve mükemmeliyetleri ölçüsünde Hakk'ın varlığını, kemâlini ve cemâlini yansıtır.¹⁰⁷ İbn Arabî'ye göre Hak, insanın kendini görebilmesi için aynadır. İnsan da Hak Teâlâ'nın isimlerini görmede

¹⁰⁰ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 129.

¹⁰¹ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 159.

¹⁰² Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 158.

¹⁰³ Mehmet Bayraktar, "Giriş Dâvûd el-Kayserî'nin Hayatı, Eserleri ve Düşüncesi", *Dâvûd el-Kayserî Vahdet-i Vücûd Felsefesi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 62.

¹⁰⁴ İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbnü'l-Arabî*, haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 19-20.

¹⁰⁵ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 129.

¹⁰⁶ Ali Salâhaddin, *Aşkın Sesi*, 2020, 142.

¹⁰⁷ Uludağ, "Mir'ât, Mir'ât-ı Hak", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 250.

ve bu isimlerin hükümlerinin -isimler O'nun aynıdır- ortaya çıkışında Hakk'ın aynasıdır.¹⁰⁸ Beyitte geçen mutlak zât, Hak Teâlâ'dır. Esasında bu benzetmedeki ayna, bütün alemin Hakk'ı gösteren bir ayna olarak tasavvur edilmesine bağlıdır. Bu alem içinde insan, Hakk'ın sureti üzere yaratıldığı için bütün isim ve sıfatlar onda tecelli etmektedir. Dolayısıyla alemde, Hakk'ın tecellilerini en iyi yansıtan en parlak ayna, insandır. Peki bu durum her insan için aynı ve eşit şekilde mi gerçekleşir?

“Aynanın işlevsel olabilmesi cilalı olmasına bağlıdır. Dünya ayna ise onun aynası insan olduğu gibi insan aynasının da cilalı veya paslı olmasından söz edebiliriz. Bir şeyin cilalanması ve pastan kirden arındırılması, riyazetlerle kalbin arındırılmasını ifade eder. Kalp bir aynadır ve bu aynanın görüntüyü yansıtabilmesi için her türlü kirden pastan arınmış olması gerekir. Pas ve kir, sufilerin ‘dünya ilgileri’ dedikleri kalbin Tanrı’dan başka şeylere ilgi duymasıdır.¹⁰⁹ Tasavvufun hedefi kalbi saf ve arınmış bir ayna haline getirmektir. Bu sayede ayna kendisine yansıyan şeyleri gösterir. ... Ayna benzetmesinin başka bir yönü de konumudur. Buna göre paralel, karşı karşıya, yüz yüze olmak aynanın ideal konumudur. Paralel olma halinden uzaklaşan ayna, görüntüleri değiştirmeye ve bozmaya başlar. Yalnızca insan Tanrı’nın karşısında paralel bir konumda olabilir. Tümel bir kavram olarak insanlık paralel bir konumu temsil etse bile tek tek bütün insanlar aynı özelliğe sahip değildir. Başka bir ifadeyle bilkuve bir özelliğe sahip olmakla bilfiil o özelliğe varlık kazandırmak ayrı şeylerdir. Seyrî sülûkün gayesi, insan aynasının kuvve halinden bilfiil olarak paralel bir konuma yerleştirilip Tanrı’nın tecellisini tahrif etmeden yansıtabilmesidir. ... Aynı zamanda bu paralel olma sayesinde ayna, kendi varlık sebebinin de gerçekleştirmiş olur. Neticede insan alemin cilası olmak bakımından alemin varlık ve süreklilik sebebi olmuş olur.”¹¹⁰

İkinci dizede geçen cilve, nazenin ve edâ birbirine yakın anlamlı kelimeler olup Allah hakkında zuhûra gelme, Hakk Teâlâ’nın varlıklarda ve insanda kendini göstermesi, kulun kalbinde hissedilir duruma gelme, tecellî, zuhur manalarına gelmektedir. Şu halde insan her dem, her an Hakk'ın tecellilerine mazhar olmaktadır.¹¹¹ Yine insanla ilgili olarak Salahî şöyle demiştir:

“Âdem’i kıldı Hudâ mazhar-ı esrâr-ı sücûd / Vech-i Âdem’de bütün şâhid-i mutlak meşhûd”¹¹² (Allah, Âdem’i secdelerin sırrına mazhar kıldı / Âdem’in yüzünde mutlak şâhid görünmektedir.)

İnsan, meleklerin kendisine secde ettiği ve yüzünde mutlak ilahi güzelliğin müşahede edildiği bir varlıktır. Ona bu değeri ve güzelliği veren Hak Teâlâ, ikinci beyitte şâhid-i mutlak şeklinde nitelenmiştir. Ayrıca şair, insanda ve özellikle insanın yüzünde Hak Teâlâ’nın müşahede edilebileceğini söylerken şahid ve meşhud kelimeleri arasında bir tenasüb kurmuştur. İnsanın değeriyle ilgili şu beyti de buraya alalım: “Sendedir hep hakâyık-ı eşyâ / Mâsivâ bir hayâl-i hâmındır.”¹¹³ (Yaratılmışların bütün hakikatleri sendedir. / Masivâ boş bir hayalindir.)

4. Sonuç

Ali Salahaddin, aileden başlayarak yüksek bir ilim, kültür, sanat, siyaset, edebiyat ve tasavvuf ortamında yetişmiş, genellikle eğitim-öğretimle ilgili çeşitli devlet kademelerinde memurluklar yapmış, Arapça, Farsça ve Türkçeye hakim ve bu dillerin edebiyatlarını da iyi seviyede bilen bir münevver, mütercim, muallim ve şairdir. Cumhuriyet döneminde bu saydığımız dillerin hocalığını yapmıştır. Yetiştirdiği ilim, kültür ve sanat ortamlarında döneminin yetkin ilim ve gönül ehli şahsiyetlerinden istifade etmiştir. Bunların başında Abdullah Hasib Efendi, Hacı Mehmed Zihni Efendi, Musullu Hafız Osman, Muhammed Esad Efendiler gelmektedir. Bu şahsiyetlerin ortak özelliği çeşitli devlet kademelerinde görevler yapmaları, Arapça, Farsça ve Türkçeyi edebiyatlarıyla bilmeleri ve bu dillerde tercüme yapıp şiir yazabilmeleri, hemen hepsinin tasavvufla bağlantılı olmalarıdır. Bu saydıklarımız Ali Salahaddin’de de çok belirgin bir şekilde tebarüz etmiştir.

¹⁰⁸ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 51.

¹⁰⁹ Salahî 5.8. “Dünyayı görür de yine hod-bîn olamaz hiç / Ol dîde ki mir’ât-ı mücellâ-yı muhabbet” beytinde bunu çok belîğ bir şekilde ifade etmiştir.

¹¹⁰ Demirli, *Fusûsu'l-Hikem Şerhi (Fusûsu'l-Hikem Tercümesi İçinde)*, 275-278.

¹¹¹ Seyyid Cafer Seccadî, “Cilve”, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 89-90; Selami Şimşek, “Cilve”, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 75.

¹¹² Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 133.

¹¹³ Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, 2020, 140.

Ali Salahaddin'in, nazım ve nesirleri genç yaşlarından itibaren dönemin meşhur dergilerinde yayımlanmıştır. Şiirlerinin bir kısmı 1925 yılında *Aşkım Sesi* adlı kitapta basılmıştır. Bu kitaptaki şiirlerinden makalemizin konusunu oluşturan Türkçe gazellerine baktığımızda çok güçlü bir vahdet-i vücûd düşüncesiyle karşılaşmaktayız. İbn Arabî'ye duyduğu içten bir hürmet ve mahabbetin tezahürüyle ondan yaptığı çeviriler, İbn Fâriz'ın şiirlerine yaptığı şerh, Bahaeddinzade'den yaptığı vahdet-i vücûd ağırlıklı *Esmâ'ul-Hüsna* tercümesi, şairin düşünce dünyasında vücûd bahislerine özel bir önem verdiğini göstermeye kafidir. Kitabında farklı konularda şiirler bulunsa da bunlar içerisinde en güzelleri herhalde dini ve tasavvufi olanlardır.

Buna göre Yiğitoğlu'nun geleneksel çizgideki vahdet-i vücûd anlayışına göre gazellerde şu fikirler açığa çıkmaktadır: Varlık tektir o da Hakk'ın varlığıdır. O'nun dışındaki varlıklar birer sembol ve vehimden ibarettir. Hak Teâlâ mutlak güzeldir, mutlak güzelliştir. İlahî güzellik başta insanın kendisi olmak üzere her yerde, her an bütün varlıklarda mevcuttur. Alemi bir puthane olarak görmek diğer bir anlatımla onları kendinde varlıklar ve müstakil varlıklar olarak görerek dünyaya düşkün olmak belki kolaydır. Varlıkları kendileri açısından değil yani adeta onları putlaştırarak değil, Kâbe ile sembolize edilen tevhid noktasından görmelidir. Çünkü vahdet vücûdca bakışa göre gerçek varlık, sevlilmeye layık yegane varlık O'dur. O'ndan başka gerçek varlık ve sevgili yoktur. O'nun varlığı çoğalmaktan münezzeh olmakla beraber güzelliği ve aşkı bütün varlıklarda müşahedele edilebilendir. Bu müşahedeye ulaşabilen kişi ariftir. Kalbinde masiva denen ilgiler bulunmayan arif, varlıkta birliğin idrakine varmış olandır. Yine arifin müşahedesinde her şey Hak'tır. Sufilerin çokluğu inkar gibi görünen bu ve benzer sözlerden maksat vahdeti ispattır. Farklılık ve çokluğun kaynağı Hakk'ın isim ve sıfatlarıdır. Vahdet sırrı, ancak kesret ile anlaşılabilir.

Sonuç olarak Yiğitoğlu'nun incelediğimiz Türkçe gazellerinde varlığın birliği, mutlaklığı, mutlak güzelliği, bu güzelliğin her şeyde müşahedesi, bunun için neler yapılması gerektiği, ilahi yakınlık, aşk, irfan, vahdet-kesret gibi konular İbn Arabî geleneğinin bir devamı olarak orijinal ve okunası beyitlere dönüşmüştür. Bu bakış açısıyla şiirlerde Kur'an'a ve hadislere de sık sık telmihte bulunan Ali Salahaddin, vahdet-i vücûdca şairler halkasının son temsilcilerinden biri olarak hatırlanmalıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Aksoy, Hasan. "Osman Dede Efendi, Musullu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/462-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ali Salâhaddîn. *Aşkım Sesi*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi, 1341.
- Ali Salâhaddîn. *Aşkım Sesi*. haz. Ayşe Sağlam - Mustafa Yiğitoğlu. İstanbul: DBY Yayınları, 2020.
- Bahâüddinzâde, Muhyiddin Mehmed. *Şerhü'l-Esmâ'ul-Hüsna*. çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu. haz. Maruf Toprak vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Bayraktar, Mehmet. "Giriş Dâvûd el-Kayserî'nin Hayatı, Eserleri ve Düşüncesi". *Dâvûd el-Kayserî Vahdet-i Vücûd Felsefesi*. 9-81. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Benli, Ali. "Adanalı Hoca Hayret'in Abdullah Hasîb'in İmruülkays Muallaka'sı Tercüme ve Şerhine Dair Eleştirileri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (2022), 1989-2004.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. Mustafa Çiçekler. haz. M. A. Yekta Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Demirli, Ekrem. *Fusûsu'l-Hikem Şerhi (Fusûsu'l-Hikem Tercümesi İçinde)*. İstanbul: Alfa, 2017.
- DİA. "Bârgâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/70. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Edirneli Kâmî. *Kâmî Dîvânı*. haz. Gülgün Erişen Yazıcı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0>
- El-Aclûnî. *Keşfu'l-hafâ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Eraslan, Kemal. "Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 32/1984 (1987), 11-85.
- Ergin, Hasibe. *Abdullah Hasib, İmruulkays Kaside-i Muallakasının Şerhi (İstanbul 1316) Transkripsiyon İçerik ve Metod Açısından Tahlili*. Trabzon Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul, 1941.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Vahdet-i Vüçûd ve İbnü'l-Arabî*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Eraydın, Selçuk. "Feyiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetname*. haz. Cengiz Zengin - Oğuzhan Cengiz. İstanbul: Bilge Oğuz, 2016.
- Gören, Feyza. *Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Şerhu'l-Esmâ'l-Hüsna Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme*. Marmara Üniversitesi, 2019.
- Güçtekin, Nuri - Karşı, İlyas. "II. Abdülhamid Dönemi Maarif Bürokratlarından Önemli Bir Sima: Fârukîzade Abdullah Hasib Efendi". *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2022), 69-97.
- İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Alfa, 2017.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. ed. İbrahim Baştuğ. 5 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2002.
- Kılıç, Hulusi. "Mehmed Zihni Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/542-543. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 2011.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. 4 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Alfa, 3. Basım, 2020.
- Kubbealtı Lugati*. Erişim 05 Nisan 2023. <http://lugatim.com/s/FEY%C4%B0Z>.
- Kurnaz, Cemal. "Gönül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Meydânî. *Nuhbetü'l-Emsâl Mecmau'l-Amsâl Tercümesi (İnceleme-Metin)*. çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu. haz. Muhammet İnce. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2022.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî. *İnşâu'd-Devâir*. çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu. haz. Fakirullah Yıldız vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî. *Tedbîrât-ı İlahiyye*. çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu. haz. Serhat Gültaş vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

- Muhyiddin İbnü'l-Arabî. *Ukletü'l-Müstevfiz*. çev. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu. haz. Fakirullah Yıldız vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Niyâzî-i Mısırî. *Dîvân-ı İlâhiyât (Seçmeler)*. haz. Mustafa Tatcı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Osmanzâde, Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 19. Basım, 2010.
- Sağlam, Ayşe - Yiğitoğlu, Mustafa. "Aşkın Sesi: İnceleme - Metin". 5-42. İstanbul: DBY Yayınları, 2020.
- Salâhaddîn. *Mehâsin-i Ahlak*. İstanbul: Mihrân, 1324.
- Seccadî, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Tahralı, Mustafa. "Fusûsu'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd". *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi II*. 2/9-38. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2021.
- Tansel, Fevziye Abdullah. "XX. Asır Türk Edebiyatı'nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939)". *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 3 (1977), 265-282.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2. Basım, 2005.
- Üstüner, Kaplan. *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Yılmaz, Nesrin. "Mehmed Es'ad Dede ve Beyân-ı Vahdet (Tevhidnâme) İsimli Manzumesi". *Edebi Eleştiri Dergisi* 6/2 (2022), 79-103.
- Yılmaz, Ziya. "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/341-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yiğitoğlu, Ali Salâhaddin. *Aşkın Sesi*. haz. Maruf Toprak vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Yiğitoğlu, Ali Salâhaddin. *El-Menhelü'l-Fâiz Fî Tercümeti Dîvânî İbni'l-Fâriz: İbnü'l-Fâriz Dîvânı Şerhi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*. haz. Muhammet İnce. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yiğitoğlu, Ali Salâhaddin. *Mehâsin-i Ahlak*. haz. Maruf Toprak vd. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Yurdigül, Sümeyye. *İbn Arabî'nin İnşâu'd-Devâir Adlı Risâlesi ve Ali Selâhaddin Yiğitoğlu'nun Osmanlıca Tercümesinin Transkripsiyonu*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.